

TOMASZ JELONEK
ORCID: 0000-0002-4771-0021
Uniwersytet Jagielloński

Uzasadnienia nazwotwórcze mikrotoponimów w perspektywie etnolingwistycznej

Interpretacja wiejskiej przestrzeni dokonana z perspektywy mieszkańców wsi stanowi sumę kilku procesów poznawczych. Składają się na nią nie tylko wyodrębnienie i nazwanie określonego wycinka otaczającej rzeczywistości, lecz także jego segregacja, kategoryzacja i wartościowanie. Złożoność procesów zachodzących w trakcie konceptualizacji lokalnego środowiska sprawia, że oswojona przestrzeń, w której żyje „prosty człowiek”, jest już sama w sobie silnie zróżnicowana — zarówno pod względem leksykalnym, jak i semantycznym (Pelcowa 2005: 125). Obecnie nie mały wpływ na heterogeniczność wiejskiego środowiska mają również zachodzące od około drugiej połowy XX wieku zmiany polityczne, społeczne i cywilizacyjno-kulturowe. Leksyka polszczyzny mówionej mieszkańców wiejskich mikrowspólnot przełomu XX i XXI wieku kumuluje nie tylko treści związane z dawnym, tradycyjnym, rolniczym obrazem wsi, lecz także słownictwo odzwierciedlające szeroko pojęte transformacje, które dokonały się w ciągu ostatnich 70 lat. Aby właściwie odczytać zakodowane w języku treści, należy przyjąć za Haliną Pelcową (2010: 69), że

każde słowo jest powiązane niemi zależności nie tylko z desygnatem, ale i z innymi nazwami i elementami otaczającej rzeczywistości, a zatem w sposób wyraźny uwikłane w kontekst kulturowy. Jest częścią sposobu myślenia i postrzegania świata przez mieszkańców regionu, dlatego w obrazie gwarowym trzeba uwzględnić nie tylko słowo, ale także jego strukturę, pokazać szerszy kontekst kulturowy i charakter nazywanego desygnatu: do czego służy, jaki ma kształt, kolor, jaką pełni funkcję, po co się używa nazwy i przedmiotu, kto używa, w jakiej sytuacji.

Uwzględnienie tego typu danych, które można uzyskać na przykład od najstarszego lub średniego pokolenia mieszkańców wsi w trakcie prowadzenia badań

terenowych, nie tylko gwarantuje prawidłową interpretację leksemu, lecz także uwypukla charakterystyczne rysy ludowego sposobu postrzegania świata.

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba etnolingwistycznej analizy uzasadnień nazwotwórczych mikrotoponimów (nazw terenowych).

Za *mikrotoponim* (nazwę terenową) uznano za Robertem Mrózkiem (2005: 231–232) określenie niezamieszkałego — przynajmniej w trakcie aktu nominacji — obiektu fizjograficznego, na przykład: pola, łąki, lasu, dołu, wzniesienia, niewielkiego cieką wodnego. Nazwy terenowe stanowią jedną z kategorii toponimów. Są tworzone i przekazywane z pokolenia na pokolenie w obrębie mikrowspólnot. Warto podkreślić, że mikrotoponimy funkcjonują głównie w polszczyźnie mówionej mieszkańców wsi.

Na *uzasadnienie nazwotwórcze* składają się wszelkie dane społeczno-przyrodniczo-kulturowe na temat desygnatu i nazwy terenowej, które udało się uzyskać od rdzennych mieszkańców wsi w trakcie prowadzenia badań. Należy zauważyć, że centralny element każdego objaśnienia mikrotoponimu tworzą informacje uwypuklające jego motywację semantyczną. Zdaniem Ewy Rzetelskiej-Feleszko (1982: 84) motywacja ta polega na wyborze jakiegoś elementu z otaczającej przestrzeni. Wyraz, który desygnuje komponent tej przestrzeni, staje się nazwą lub jej podstawą słowotwórczą. Oprócz szczegółowych danych na temat motywacji uzasadnienia nazwotwórcze zawierają mniej lub bardziej rozbudowane konteksty kulturowe, w tym tło historyczne eksplorowanego regionu, refleksje na temat doświadczeń, przekonań, wierzeń i systemu wartości badanych respondentów oraz opowieści o szeroko pojętej obyczajowości mieszkańców wsi. Informacje te stanowią tak zwane *dane przyjęzykowe* (Bartmiński 2009: 14). Uwypuklają one między innymi sposób funkcjonowania obiektu fizjograficznego w przestrzeni językowo-kulturowej mikrowspólnoty.

W tym miejscu należy dodać, że omówione uzasadnienia nazwotwórcze — czyli nic innego jak swobodne wypowiedzi respondentów — wpisują się w nurt badań historii mówionej, o której Jerzy Bartmiński (2008: 9) pisze tak: „to właściwie nic innego jak nowa nazwa dla starych praktyk dialektologów i folklorystów [...] zapisywania tekstów mówionych od tzw. ludzi prostych”. Osoby te relacjonują historie związane z różnymi miejscami, wydarzeniami, zwyczajami i poszczególnymi członkami mikrowspólnoty. Mówią przede wszystkim o tym, co ma dla nich największe znaczenie. Warto podkreślić, że na temat historii mówionej powstała do tej pory obszerna literatura. Zagadnienie to stanowiło przedmiot badań między innymi Piotra Filipkowskiego (2010), Haliny Pelcowej (2014) i Marty Wójcickiej (2014). Liczne analizy w tym zakresie zawierają również tomy *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki* (2008) oraz *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych* (2014).

Trzeba dodać, że sposób analizy zgromadzonego materiału badawczego łączy się z problematyką językowego obrazu świata (JOS), którego definicję przyjęto za Bartmińskim (2009: 12). W interpretacji uzasadnień nazwotwórczych mikrotopo-

nimów wykorzystano też koncepcję *danych przyjęzycznych* badacza (Bartmiński 2009: 14). Analiza nazw terenowych za pomocą metodologii JOS pozwala zaklasyfikować niniejszy artykuł do nurtu badań onomastyki kulturowej, który zakłada między innymi, że *propria* nie tylko oznaczają, ale i znaczą. Założenia metodologiczne onomastyki kulturowej oraz stan badań szczegółowo omówiły na przykład Ewa Jędrzejko (2000), Ewa Rzetelska-Feleszko (2007) i Danuta Lech-Kirstein (2015). W tym miejscu warto podkreślić, że wśród nazw własnych szczególną rolę odgrywają mikrotoponimy i przezwiska. Warstwa semantyczna tych onimów jest wciąż czytelna dla większości użytkowników i można ją łatwo ustalić w trakcie eksploracji.

Podstawę materiałową niniejszego artykułu stanowi ponad 1000 nazw terenowych z uzasadnieniami nazwotwórczymi. Ze względu na ograniczenia formalne w tekście przywołano tylko wybrane mikrotoponimy wraz z danymi uzyskanymi od informatorów¹. Materiał empiryczny zgromadzono w latach 2011–2017 podczas prowadzenia wywiadów, przede wszystkim grupowych, z przedstawicielami najstarszego i średniego pokolenia mieszkańców. W trakcie swobodnych rozmów badani respondenci starali się odpowiedzieć na pytanie: „Dlaczego obiekt X nazywa się »X«?”. Eksplorowanym obszarem była gmina Wręczyca Wielka² (26 wsi³) mieszcząca się na północy województwa śląskiego⁴ w powiecie kłobuckim (zob. Jelonek 2018a: 23–41).

Położenie administracyjne gminy Wręczyca Wielka sytuuje ją w obrębie występowania dialektu małopolskiego. Wspomniana jednostka podziału administracyjnego Polski mieści się w jego północnej części. Wyznaczenie granicy tej części dialektu — jak zauważa między innymi Renata Kucharzyk (2006: 37) — jest dość problematyczne. Językoznawcy toczą bowiem spór odnośnie do przynależności gwar Polski centralnej do poszczególnych dialektów (Reichan 2002: 408). Według podziałów dokonanych przez Kazimierza Nitscha (1958), Stanisława Urbańczyka (1984) i Karola Dejnę (1973) eksplorowana gmina znajduje się w zasięgu występowania dialektu małopolskiego. Podział Urbańczyka (1984) zakłada jednak, że gmina Wręczyca Wielka mieści się blisko granicy z dialektem śląskim, a na pograniczu dialektologicznie wyróżnianego Krakowskiego i Sieradzkiego. Zgodnie z interpretacją Dejnę (1973), który przesuwa granicę Wielkopolski z Małopolską na południe, wspomniana gmina mieści się też blisko granicy z dialektem wielkopolskim.

¹ Wszystkie zgromadzone nazwy terenowe wraz z uzasadnieniami nazwotwórczymi opublikowano w postaci słownika, zob. Jelonek 2018b.

² Na wybór terenu badań miało wpływ przede wszystkim to, że sam autor pochodzi z Truskolas w gminie Wręczyca Wielka.

³ Bieżeń, Borowe, Bór Zapilski, Brzezinki, Czarna Wieś, Długi Kąt, Golce, Grodzisko, Hutka, Jezioro, Kalej, Klepaczka, Kuleje, Nowa Szarlejka, Nowiny, Pierzchno, Piła Druga, Piła Pierwsza, Puszczew, Szarlejka, Truskolasy, Węglowice, Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka, Wydra, Zamłyńne.

⁴ Przed zmianą podziału administracyjnego, która miała miejsce 1 stycznia 1999 roku, eksplorowana gmina należała do województwa częstochowskiego.

Obserwacja polszczyzny mówionej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka potwierdza, że w XXI wieku gwara na wspomnianym obszarze zachowała się w niewielkim stopniu — nawet wśród przedstawiceli najstarszego pokolenia (zob. Jelonek 2018a: 43–53; por. Karaś 2010).

Na podstawie analizy zgromadzonych uzasadnień nazwotwórczych można stwierdzić, że mieszkańcy gminy w trakcie omawiania poszczególnych składników systemu mikrotoponimicznego nie tylko wskazują na motywację semantyczną nazwań, lecz także starają się szczegółowo zlokalizować desygnowane obiekty na „mapie mentalnej” mikrowspólnoty. Ponadto dane zgromadzone od respondentów zawierają informacje na temat typologii obiektu fizjograficznego oraz jego charakterystycznych cech lub historii z nim związanych. Potwierdzają to następujące przykłady:

Borek, gw. *Borek* — *Borek*⁵ *to mŭvŭca moja tešćovo na tŭm sfojŭm uŭŭke*⁶ ||⁷ *tu tyn pšŭt co Paveu zauorou to jez vuašne Borek* || *to uŭŭka pšy samyž drŭže* || *tam fčešniŭ to byuŭ ževa* | *taŭke samošeŭki rŭžne i to stŭn: tako nazva* | *borek to še dovniŭ na mauylaz mŭvŭco* (por. ap. gw. *borek* ‘lasek mieszany’, SGPPAN II 380);

Czartowiec, gw. *Čartovŭjec* — *Čartovŭjec to jez mŭjysce že Pšemek Paruzel otkryu vykopal'iska* | *taka nazva ot strašyŭo* | *košci tam byuŭ* | *strašauo* | *čart strašyŭ* (por. ap. *czart*);

Deluška, gw. *Deluška* — *Deluška to drŭga na drŭgŭje Kafk'i* | *byuŭ vyyoŭžŭno dylami* (por. ap. gw. *dyl* ‘gruba deska lub belka przerzucona przez strumień; kładka’, SGP PAN VII: 74–75);

Jędrowizna, gw. *Įyndrovizna* — *iešče tutaj ta droga įağ iže na Vrynčyce* | *f tŭm strŭne skrynco še na te Oski* | *ŭe* | *a tu na pravo* | *tu jez na rogu tego lasu kšyš* | *može pan zauuvažyŭ* | *to tuteŭ te pola to še nazyvauy Įyndrovizna znovu* | *Įyndrek* | *Anžej byuŭ vuašćicelem* || *naved moja bapka poxožŭia z Borgulatŭv i temu Borgulatovi* | *oŭi ta: mŭjel'i pola pševažne tam* | *to byuŭ Įyndrek* (por. nw. *Jędre* ‘zdrobnienie imienia Andrzej’; por. nw. *Andrzej*, SI: 24);

Koło Trzech Krzyży, gw. *Koŭo Čex Kšyży* — *Koŭo Čex Kšyży še mŭvŭco* | *f strŭne Kuobucka įak še ižeže* || *kšyže pšed vojŭnŭm byuŭ postavŭŭne* | *to byuŭo*

⁵ Nazwy własne w cytatach zapisano wielką literą (wyjątek stanowią te, które rozpoczynają się od następujących głosek: *γ*, *ž*, *ž* oraz *š*).

⁶ Wszystkie cytaty gwarowe w artykule są autentycznymi wypowiedziami respondentów. Zdecydowano się zapisać je fonetycznie, stanowią one bowiem przykład współczesnej polszczyzny mówionej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka. Zawierają fonetyczne i leksykalne cechy gwarowe. System fonologiczny i fonetyczny gwary gminy Wręczyca Wielka autor omówił w odrębnym opracowaniu, zob. Jelonek 2018a: 50–53.

⁷ Typy pauz w transkrypcji fonetycznej wprowadzono za Haliną Kurek (1979: 15–16).

na pamjũntke ĩag byua ta xoroba xolera || to Źadeg mi opovjãdou (por. ap. trzy; por. ap. krzyż).

Większość wypowiedzi informatorów stanowi swoistą, krótką lub bardziej rozbudowaną „definicję” desygnatu, która — w przeciwieństwie do notatki encyklopedycznej czy hasła słownikowego — zazwyczaj nie jest obiektywna, często też ma charakter wartościujący i zabarwienie emocjonalne, a ponadto uwypukla charakterystyczny dla ludności wiejskiej naiwny sposób interpretacji rzeczywistości pozajęzykowej. Potwierdza to na przykład uzasadnienie nazwotwórcze mikrotoponimu **Bartyzelowe Źródelko**, gw. *Bartyzelove Źrũdeũko*, który funkcjonuje w polszczyźnie mówionej mieszkańców Węglowic. Respondentka, przywołując informacje na temat desygnowanego obiektu, jest zaangażowana emocjonalnie w interpretację nazwy, ponieważ charakteryzowany desygnat zna z własnego doświadczenia. Informatorka w prosty sposób stara się omówić ludowe przepowiadanie pogody w zależności od tego, z której strony niewielkiego źródła mieści się deszczowa chmura:

Bartyzelowe Źródelko, gw. *Bartyzelove Źrũdeũko* — *Bartyzelove Źrũdeũko | tam ĩes ĉysto voda | Źrũdeũko ĩez na polu Bartyzela || to u moĳegũo Źatka na polu || tam byua takũo ry-na ot studń· i tam se vode braũo || ĩes caũo x'istořia s tym Źrũdeũkũem || nĩgdy deŹŹ ne pŹyřĩŹe ot pũũnocy | ne pŹyřĩŹe Źodno buŹa | bo ĩez Źrũdeũko Bartyzela || xmura ne pŹekrocỹ | spravŹauam pŹez ileŹ lot || kaŹdy deŹĉ pŹyřĩŹe od Iõsyňa (por. nw. Bartyzel, SN I 193; por. ap. źródło).*

Przedstawiony powyżej schemat interpretacji nazwy terenowej przez respondentów potwierdzają także uzasadnienia nazwotwórcze innych mikrotoponimów, por.

Obrazek Oplacinowy, gw. *Obrozeg Opuãcinovy* — *Obrozeg Opuãcinovy to pod Ũepkãni || to tam ĩak pogŹep Źet | bõ uĉestńĩĉyũem | ne | to tam se akurat kũndugd zaĉymyvou' i tam se mod'l'i | ne | i Źl'i dalyĩ || a bo to byũo vjẽŹ | ĩã· grańĩĉy dukt pomjũnŹy uũũkami || tam coũmy podaval'i || tam byua grańĩca nĩnĩjecko | ruska ĩeŹĉe || to tam byua Źelńĩca do samyũ Ũepkũf | a pũŹnĩĩ pŹez Ũepki to ĩuŹ grańĩca byua i do Źĩseĩ || tam byũy teŹ koŹary i ten posterunek straŹnĩkũf | kordon ĉy ĩag oñi to ta· mũvĩl'i | kouo kordona || kordony to to budyũki byũy | o vjĩŹ | do Ćebũĩi se ĩeŹe | to Deksymer byũ zabity | pravda tam blisko tego kordonu | i te rozebral'i pũŹnĩĩ i cegũe zuŹyl'i do vybudovaũo koŹcoũa | tego | pravda | c· obecne ĩes || ĩedyn kordon byũ' ĩak se ĩeŹe na Ũepki | a druũgi pot Xerbaĩni || i to cegũy byũo do l'ixa || navoŹil'i cegũy i to to ĩeŹĉe pamjũntũũ ĩag oĩĉeŹ upomĩnou tego kŹynŹa | nazyvou se Maĩeski | starŹy | taki grubaz byũ | i mũvi tak | ĉego ne nadaĩe se do budovy koŹcoũa || ale ĩak to ne nadaĩe | b· on mũvi ŹeŹ cegũeũ moŹe tyko ĩedna na drugũm byĉ |*

a to byuα tako cegua | do źisej tego | i tūm cegue wykupiłi pūźnij do Blaxovni i vybudoval'i kościuū | a u nos pobudoval'i drevnany || ale tyn opuācinovy to xoźiu· o to že tam byu kordūn | byuα strażnica | čeba byu· opuāciź žeby pšejśc || ta nazva iez baržo davna | to iješče ot pīyršyī vojny iak Polska byuα pod zaborami to iuś to byuα | no te granice byuy || čeba byuα puācić || no i to tako nazva do źisej i fšyscy vīezūm || bo tam z Uepkūv do Boru Zapilskigo provažil'i čauo | to tam zafše stal'i | požegnaēe robil'i z vīoskūm | modl'i l' i še i iexal'i do koścouα || taka kapl'ička tyn obrozek || tam naved' i mūi slup f čtyržestym pūntym pravda | to iexau furman | iješče taki byu pījany xyba | to zamīaz· drugūm to po leše iezźiu bryčkūm (por. ap. oplata; por. ap. obrazek);

Ogólność. gw. *Ogólność* — *na tyi Ogólności gχsi my paśl'i || to byu· ogólne || mūi oīceź nebošcyg byu na vīosce strūzem | mīou trūmpke | xoźiu po fsi v nocy iagby še pal'iuo to robiu alarm || z tego povodu dostaū ten kavaueg žymi | tūm ogólność | to tako zapuata iagby dla nego byuα || on pas krovy na tej Ogólności | krovy gχs· i iješče tam žemniki saźiu || najpierv byuα to uūnka ogólna | fšyskiy do ogólnego užytku | a pote· mūi oīceź dostaū za to strūžovaēe || ia tam pasuem krove gχsi || potem s tej Ogólności luže bral'i p ioseg do budovy | bo to byuα ogólne || tak ta· muśauem paź žeby krova czy gχsi na sūmsada ne pšexoźiuo bo by zaro xaūaz byu (por. ap. ogólny).*

Warto również podkreślić, że w zgromadzonym materiale badawczym pojawiają się uzasadnienia nazwotwórcze, które uwypuklają próbę objaśnienia mechanizmów nazewniczych przez mieszkańców wsi. Potwierdzają to chociażby informacje uzyskane od ponadstuletniej mieszkanki Długiego Kąta, która podczas wywiadu na przykładzie mikrotoponimu **Balowe**, gw. *Balove*, omówiła proces tworzenia nazw posesyjnych pochodzących od nazwisk właścicieli poszczególnych gruntów, por.

Balove bo to Balka pole byuα | potym Palka Kożekfy || uūni fšyscy mīel'i sfoje pola i tak še nazyvaūo iē (por. nw. Bal, SN I: 136).

Podobna analiza dokonana z perspektywy mieszkańca wsi pojawiła się na przykład przy charakterystyce mikrotoponimu **Bukowiec**, gw. *Bukuōvīec*. I tak w trakcie swobodnej wypowiedzi respondent z Wręczycy Wielkiej wskazał podstawę słowotwórczą nazwy:

Bukuōvīec | bo to od bukūf | ktūre tam rosnuūm (por. ap. gw. bukowiec 'las bukowy', SGP PAN III: 71).

Tematyka uzasadnień nazwotwórczych ma ścisły związek z motywacją semantyczną mikrotoponimu, dlatego też wypowiedzi respondentów koncentrują

się głównie na środowisku przyrodniczym badanego regionu, szeroko pojętej kulturze materialnej i duchowej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka, a ponadto na specyfice stosunków społecznych i roli poszczególnych jednostek w obrębie mikrowspólnoty. Należy jednak podkreślić, że przy okazji omawiania zagadnień kluczowych dla wskazania motywacji nazw terenowych mogą również pojawić się dodatkowe opowieści, które tworzą różne typy relacji. Według Haliny Pelcowej (2012: 160–163) należy do nich zaliczyć: 1. wypowiedzi o charakterze refleksyjnym, wspomnieniowym, 2. relacje, w których zostaje uwypuklone dziedziczenie doświadczeń życiowych jako forma pokoleniowego przekazu kulturowego, 3. odwołania do przeżyć wojennych informatorów, 4. interpretacje legend, podań i opowieści. Tak rozbudowaną tematykę uzasadnień nazwotwórczych mikrotoponimów potwierdza chociażby nazwa pola w miejscowości Nowiny — **Miarowizna**, gw. *M̃iaroṽizna*. Respondentka na początku wypowiedzi na temat tej nazwy zwraca uwagę na przynależność desygnowanego obiektu do rodziny Miarów. Później na przykładzie wspomnianej rodziny snuje refleksje o zmieniającym się obrazie wiejskiej rodziny:

Miarowizna, gw. *M̃iaroṽizna* — *tak to byu pole i to byu M̃iaroṽizna || u bak̃i byu coś s p̃ietnaśce źeci || tera tyle źeci na cauej f̃si ne ma || no to M̃iaroṽizna | zapiš pan sobje | tag m̃ṽimy* (por. nw. *Miara*, SN VI: 311).

Szeroko pojęte wspomnienia informatorów pojawiają się w uzasadnieniach nazwotwórczych do licznej grupy mikrotoponimów. Potwierdzają to następujące przykłady, por.

Olszynki, gw. *Olšyňki* — *Olšyňki | tu se dovñij odbyvaŋy zabavy | luže tam s kocami xožil'i | m̃jyśce m̃jynžy dṽuma žyčkami | terož iuž' iez jedna tyko | rosuy tam olxy | f tyg olxax to byu ustaṽiuno scyna* (por. ap. gw. *olsza* 'olcha', SGP III: 438);

W Spinach, gw. *F Sp̃inax* — *F Sp̃inax | f čteržestym šustym po vojne budovou m̃j žadeg dom | iezžiu po mey do lasu | tam byu baržo gysty las | na čforakax tam čeba byu foxožiť | dužo mxu byu | dorodny mex | vešl'i tam guymbij | spotkal'i partyzantůf ktůžy ščylaž začyl'i | žadeg zabrou mey' i ućek* (por. ap. gw. *spina* 'gęstwina leśna', KSGP);

Zwodzijas, gw. *Zvožijos* — *vje pan co tu na tyg uñkax | to my m̃vil'i Vryņčyskije Uñki | tu jes taki duży guaz na ñix || m̃ṽjum na to po prostu Guaz lub Zvožijax || tam zašše zvoži | oprovažo || teras ta maŋo se xoži ale davñij to se xožiu na fprozd na Vryņčyce || to ja ktož vyšed na ten guaz to ñigdy do domu ne trařiu | to po p̃uñocy xožil'i | ne mogl'i znalež drogi || on tam do žišejšego dña ten guaz jes | on tam tera zarosnuu || on ṽjelki jes taki | taki*

iągby ten samoxû: ten guas (por. ap. *zwodzić* ‘oprowadzać (wokół czegoś)’, SS XI: 513; por. ap. gw. *zwodzijasz* ‘zwodziciel, oszukaniec’, KSGP).

Na podstawie analizy uzasadnień nazwotwórczych mikrotoponimów można też stwierdzić, że omawiane nazwy nie funkcjonują jako wyabstrahowane jednostki językowe, a są ze sobą połączone siecią wzajemnych powiązań. Specyfika nazwy terenowej nie zależy tylko od profilu desygnatu. Na jej charakter mają także wpływ inne elementy rzeczywistości pozajęzykowej, które znajdują się w sąsiedztwie danego obiektu fizjograficznego. Zależności między poszczególnymi składnikami systemu mikrotoponimicznego potwierdza chociażby uzasadnienie nazwy lasu **Za Białą Droga**, gw. *Za B'ïouũm Drũgũm*:

Za B'ïouũm Drũgũm to iesz las co za B'ïouũm Drũgũm iesz | tũm co vap'ijnyũm i p'iosk'ijnyũm iesz vysypano || do tyĩ pory mũv'ije že ide do lasu Za B'ïouũm Drũge (por. nw. **Biała Droga**, gw. *B'ïouo Drũga*).

Aby właściwie zinterpretować tę nazwę terenową, należy poznać uzasadnienie nazwotwórcze mikrotoponimu **Biała Droga**, gw. *B'ïouo Drũga*:

B'ïouo Drũga | drũga byuo vysypano b'ïouym vap'ijnyũm s p'iosk'ijnyũm | to iza iešče paũjnyntũm || to iesz ta drũga iąg z Borovego na Vrynčyce še leći (por. ap. *biały*; por. ap. *droga*).

W wypowiedziach dotyczących nazw obiektów fizjograficznych uwydatniają się również aspekty czasu, przestrzeni i osób (por. Pelcowa 2007: 124–126). Mieszkańców wiejskiego kręgu językowo-kulturowego wyróżnia poczucie czasu historycznego, które odnosi się zazwyczaj do przeszłości i współczesności, z zaznaczeniem opozycji *dawniej–dziś*. Potwierdza to objaśnienie mikrotoponimu **Głęboki Rów**, gw. *Gũymboki Rũf*. Gdy informatorka podawała uzasadnienie nazwotwórcze tego toponimu, zwróciła szczególną uwagę na zmieniający się obraz wsi. W przeszłości członkowie badanej mikrowspólnoty często spotykali się i siadali „na rowach”, które — dzięki regularnemu oczyszczaniu — były głębokie. Tego typu zgromadzenia nie tylko stanowiły formę rozrywki, lecz także zacieśniały więzi społeczne. We współczesnej wsi nie ma już takich spotkań. Wśród form rozrywki, które je zastąpiły, jest między innymi telewizja:

Gũymboki Rũf | a baržo guũmboki | caue noĩ vešuy || vykopal'i guũmboki rũv i byu guũmboki || ta·my šežel'i | xũopoiki gra'l i na ġitarax | šp'ieval'i my i fajne byuo || davn'ij to ino še v rov'ije šežauo i ne byuo nič | tero vejž do rovu | nũk se ne spuściš | ni ma rovu || davn'ij tag byuo | še pošežauo | a teras telev'izory (por. ap. *głęboki*; por. ap. *rów*).

Aspekt przestrzeni w uzasadnieniach nazwotwórczych dotyczy nie tylko problematyki „małej ojczyzny”, lecz także szeroko pojętej przestrzeni dawnej, oswojonej wsi w opozycji do zmieniającego się obrazu wiejskich wspólnot językowo-kulturowych. Potwierdza to mikrotoponim **Łąki na Stawiskach**, gw. *Ūŋŋki na Staviskax*, na którego przykładzie informator opisuje zmieniającą się fizjografię mikrowspólnoty:

Ūŋŋki na Staviskax | k'iedyž byuy tam tak'ie stavy a teros to fšysko pozarastane (por. ap. *łąka*; por. ap. gw. *stawisko* ‘miejsce, gdzie poprzednio był staw’, SGP V: 230).

Istotną rolę w przekazie informacji na temat poszczególnych wycinków wiejskiej rzeczywistości odgrywają również sami respondenci. Starają się oni wyeksponować między innymi to, że mają szeroką wiedzę na temat desygnowanego obiektu i nazwy. W trakcie nieoficjalnych rozmów podkreślają znajomość historii okolicy. Miejsce, w którym się wychowali, znają bowiem z własnego doświadczenia, por.

Koło Bloku, gw. *Kouo Bloku* — *bo tam tyš stoi taki stary blok || stary | to še juš teraz rozlatuje | rozlatuje še i tam tyž laz jes || io caue żyće po tym leše lotaua | to io vjym* (por. ap. *blok*);

Gliniaki, gw. *Gl'inoŋki* — *to byuy u Lavickjiego u Kendoruf | to sum douy takie po wybieraŋu gl'iny || gl'ine na cegue kopal'i a te douy zostauy i nazyvaŋum to Gl'inoŋki || tam še žeci kumpauy f tyγ gl'inoŋax | ja bym še v jedyŋm utopiua* (por. ap. gw. *gliniak* ‘miejsce, skąd wybiera się glinę [...]’, SGS X: 101; por. ap. gw. *gliniak* ‘mały [...] staw’, SGS X: 101);

Końskie Doły, gw. *Kuŋskje Douy* — *Kuŋskje Douy to stavy | byu staf | taki duu | tam še kuŋe kumpauy | tam my še ne kumpa'i bo tam guymboko i brudno | ja to bym še kjedyš tam naved utopiū* (por. ap. *koń*; por. ap. *dół*).

Biorąc pod uwagę formę i sposób przekazu, z jakimi mamy do czynienia w uzasadnieniach nazwotwórczych mikrotoponimów, można wskazać za Bartmińskim (1989: 51–52) dwa typy respondentów. Po pierwsze, jest to informator o świadomości refleksyjnej, który zdaje relację z dawnych czasów i nie chce brać odpowiedzialności za to, co mówi. Respondent ten podkreśla, że nie ma pełnej wiedzy na temat przeszłości, a to, co wie, stanowi tylko przekaz podań, które poznał w przeszłości od osób starszych, por.

Lipa, gw. *L'ipa* — *tu napšecifko jagby pan pšyixau to jez ješče taka jedna duža l'ipa | stoi stara zabytkova || to podobno jak Sobjeski šed na V jedyŋ to tutaž mjaū postū i s tej okažii zasažiu piŋc | zostaūa jedna || ja to tak tyko co še od luži dovjēžauem || no i tu tež byu vjatrak tam že ta l'ipa || muyn jakiz*

byu podobno vjatrakovy kiedyś || to ies tu | vyiežža pan od lešničŭfki na diu f pravo i zaras tu | i ta l'ipa tu ies || tu podobno byu ten myyn | dvur || taki vjatrak byu že ieščce kiedyś tutaj podobno byuy kamiehe myyiskje | takie || ale co se z nimi stauo to ne vjem || a pužnij to iakož rosparceloval'i i tam teraz na tym sum postavjuine budynki || skoijčyuo se || tam vuašne pšy te iednej l'ipje byua kapl'ička postavjona || iag byl'i žežice to xožil'i | miel'i sfojiego kšynža i kšunc tam dla nij otravjau mše | a pužnij to iagby to panu vytuumačyc tũm kapl'ičke iak pšyšl'i či Krasuine to spšedal'i do Kalej i ies ten obraz i to fšysko f Kaleji f košcele s tej kapl'ički | co tu byua || Matki Boskij Čystoxoskij to iez obras f Kaleji | iak se foxži do guivnego košcoua to z boku ies kapl'ica taka na pravo i tam ies ten obras (por. ap. lipa).

Drugi typ to informator o świadomości naiwnej (Bartmiński 1989: 51–52), którego Pelcowa (2012: 158) określa też mianem informatora komentującego. Jest on właściwym nadawcą tekstu, nie odcina się od przeszłości i komentuje na własną odpowiedzialność, por.

Studzienki, gw. *Stužynki* — *to sum od Buka po levej struine tež uunčki ale to znův iez nazva zvjuzano te š čyh i-nym || muž žadek tutaj | to mamy ojčec Kandora Vuadek | on byu · vojsku tumačem | ruski znau nemiecki znau' i Nemcy go čymal'i iako tumača || i on byu troxe takim iag na te časy filozofym || dočekl'ivość || mjaũ takjiego | krystofora nazyval'i || pudeuko čorne vymalovane | iakiež zaklyńca skryncũne || sfjynty Kšyštof to Krystofor byu bo to ot kšyža || o | on zbjerau takix podobny' iag on co nežele || pšyiežžal'i na roverax | drevhane obrynce mjaũ nave teñ ieden || ia byue maũym xũopakjem to paũientam iak to byuo bo tu miyškauem f tym domku || to oni zaglũndal'i o čytyval'i iakiež zaklyńca | pačyl'i f to | pačyl'i že sum skarby zakopane || po pofstaũ l'istopadovym čy styčnovyh iag učekal'i luže žouneže čy i-ni to majũnte kryl'i v leše pot kamjyne po to || i oni vuašne tam na stužynkay znaležl'i | podobno pokazauo se f tym pudeuku | iakieš skarby || začel'i kopać f ty miyšcu že im tam vyšuo | to dokopal'i se do iakiš tależy pozũacanyx || tam vuašne f tyx stužynkay byuy spuščũne || tam byuy stužynki | byuy kopane || stužynki | možna ieščce zaznačyž že tam byuy | to iez uunčka tako | tako zarošnynto juš tero || tam byuy mroviska i znaž ieščce vykopane rovy f ty mjeiž scay že stužynki byuy || vedug mojego pšypuščeha to na pevno byuy užyvane do zalevaño stosũ vypalany na vyhğjel ževny || te stužynki to v lešnictfje Pouamañec (por. ap. studzienka).*

Halina Pelcowa (2006: 73–91) podkreśla jednak, że na podstawie wypowiedzi mieszkańców wsi można zaobserwować takiego informatora, który skupia w sobie cechy charakterystyczne dla obu typów respondentów i tworzy jednostkę o tak zwanej świadomości podwójnej lub mieszanej. Informator ten przekazuje

dane, ale jednocześnie komentuje i wartościuje rzeczywistość dawną i współczesną. Na podstawie analizy uzasadnień nazwotwórczych można stwierdzić, że taki obraz respondenta dominuje wśród mieszkańców gminy Wręczyca Wielka, por.

Pastwy, gw. *Pastfy* — *muśaua byż uńka i pastfa | każdy tam byduo na vypas provażau || teros to se na pastfe iuż ne pūiże bo fšynże mauǰie gaie rosnūm || dovní- iag vyšūam za stodoue to vižauam Klepačke škoue i cauūm vjež a teros to ne viže nic || naved' iak sūmśotka vyšūaby za puo- to iūm ne viže bo tag zarošnynte* (por. ap. gw. *pastwa* ‘pastwisko’, MSGP: 185).

Przedstawione omówienie z pewnością nie stanowi wyczerpującego opisu zarysowanego problemu badawczego, który wymaga dalszych, pogłębionych analiz. Na podstawie interpretacji całego materiału można stwierdzić, że badani respondenci utrwalają w mikrotoponimach takie treści, które są dla „prostego człowieka” szczególnie ważne i bliskie. Wypowiedzi członków wiejskich mikro-wspólnot nie stanowią naukowego przekazu. Są przystępnym, prostym, nieco naiwnym opisem rzeczywistości pozajęzykowej z zaznaczonym punktem widzenia i perspektywą informatora. W relacjach respondentów szczególnie uwidacznia się aspekt czasu, który nie tylko uwypukla współlistnienie przeszłości z terażniejszością, ale również jest sygnałem wciąż zachodzącego „transferu międzypokoleniowego” (Pelcowa 2015: 114). Ponieważ informatorzy opisują miejsca szczególnie im bliskie, większość ich wypowiedzi ma charakter emocjonalny i świadczy o przywiązaniu „prostego człowieka” do regionu, z którym się utożsamia. Nie ulega zatem wątpliwości, że zakreple w nazwach terenowych historii lokalnych pól, łąk, lasów i duktów uwydatniają charakterystyczne rysy ludowego sposobu postrzegania świata przez mieszkańców wsi.

Skróty

ap. — appellativum

gw. — gwarowo

KSGP — Kartoteka *Słownika gwar polskich* Instytutu Języka Polskiego PAN

nw. — nazwa własna

por. — porównaj

Bibliografia

- Bartmiński J. (1989), *Językowe sposoby porządkowania świata. Uwagi na marginesie biłgorajskich relacji o kosmosie*, „Etnolingwistyka” 2, s. 49–58.
- Bartmiński J. (2008), *O wartościach słowa mówionego*, [w:] *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta, Lublin, s. 9–16.

- Bartmiński J. (2009), *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Dejna K. (1973), *Dialekty polskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Filipkowski P. (2010), *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław.
- Jelonek T. (2018a), *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, Kraków.
- Jelonek T. (2018b), *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka*, Kraków.
- Jędrzejko E. (2000), *Systemy onimiczne różnych języków a językowe obrazy świata: w stronę porównawczej onomastyki kulturowej*, „*Onomastica*” 45, s. 5–25.
- Karaś H. (red.) (2010), *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=dialekt-malopolski-wczoraj-i-dzis> (dostęp: 25.10.2021).
- Kucharzyk R. (2006), *O podziałach dialektu małopolskiego*, [w:] *Studia dialektologiczne*, t. 3, red. J. Okoniowa, s. 33–46.
- Kurek H. (1979), *Zasady zapisu tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*, [w:] *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*, red. B. Dunaj, Kraków, s. 15–16.
- Lech-Kirstein D. (2015), *Zwrot kulturowy w badaniach onomastycznych*, „*Poznańskie Spotkania Językoznawcze*” 30, red. M. Rybka, P. Wiatrowski, s. 85–95.
- MSGP = Wronicz J. (red.) (2010), *Mały słownik gwar polskich*, Kraków.
- Mrózek R. (2005), *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków, s. 231–257.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., Szadura J., Szumiło M. (red.) (2014), *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*, Lublin.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., Wasiuta S. (red.) (2008), *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki*, Lublin.
- Nitsch K. (1958), *Wybór pism polonistycznych*, t. 4, Wrocław-Kraków.
- Pelcowa H. (2005), *Przestrzeń jako sposób postrzegania świata przez użytkowników gwary*, [w:] *Przestrzeń w języku i w kulturze. Problemy teoretyczne. Interpretacje tekstów religijnych*, red. J. Adamowski, Lublin, s. 125–135.
- Pelcowa H. (2006), *Wypowiedź gwarowa jako typ przekazu kulturowego łączącego przeszłość i współczesność*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin, s. 73–91.
- Pelcowa H. (2010), *Specyfika i tożsamość gwarowa regionu*, [w:] *Studia dialektologiczne*, t. 4, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków, s. 63–69.
- Pelcowa H. (2012), *Pamięć i historia mówiona (na przykładzie wypowiedzi mieszkańców lubelskich wsi)*, [w:] *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin, s. 155–166.
- Pelcowa H. (2014), *Tekst gwarowy — oral history w perspektywie etnolingwistycznej*, [w:] *Badania dialektologiczne. Stan. Perspektywy. Metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst” Kraków, 27–28 września 2013 r.*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 113–122.
- Reichan J. (2002), *Zarys dziejów badań nad dialektem środkowo- i północnomalopolskim*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejnemu*, red. S. Gala, Łódź, s. 407–418.
- Rzetelska-Feleszko E. (1982), *Semantyczne motywacje nazw geograficznych*, „*Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze*” 8, s. 83–87.
- Rzetelska-Feleszko E. (2007), *Onomastyka kulturowa*, [w:] *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków, s. 57–62.
- SGP = Karłowicz J. (red.) (1900–1911), *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- SGP PAN = *Słownik gwar polskich (1977–)*:
Źródła, red. M. Karaś, J. Reichan, Wrocław-Warszawa-Kraków;

- t. 1, red. M. Karaś, J. Reichan, Wrocław-Kraków;
- t. 2, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Wrocław-Kraków;
- t. 3, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Wrocław-Warszawa-Kraków;
- t. 4, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków;
- t. 5, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków;
- t. 6, red. J. Okoniowa, J. Reichan, Wrocław-Kraków;
- t. 7–9, red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka, z. 29, red. B. Grabka, R. Kucharzyk, J. Okoniowa, J. Reichan, od z. 30, red. B. Grabka, R. Kucharzyk.

SGŚ = Wyderka B. (red.) (2000–), *Słownik gwar śląskich*, Opole.

SI = Rymut K. (red.) (1995), *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, Kraków.

SN = Rymut K. (red.) (1992–1994), *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, Kraków.

Urbańczyk S. (1984), *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa.

Wójcicka M. (2014), *Historia mówiona — między historią a pamięcią*, [w:] *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, M. Szumiło, Lublin, s. 89–105.

Name-creation justifications for microtoponyms from an ethnolinguistic perspective

Summary

The main purpose of this article is an attempt to analyse the justifications of microtoponyms regarding name creation and ethnolinguistics. The research material contains over 1000 geographical names with different kind of data (e.g. information concerning semantic motivations). These geographical names were collected from 2011 to 2017 during informal conversations with the oldest- and middle-generation inhabitants of Wręczyca Wielka in the Kłobuck poviát.

Name-creation justifications of microtoponyms contain not only data concerning semantic motivations, but also extensive cultural contexts which elucidate the function of designated objects at village space. The information gained from the respondents shows a naïve method of interpreting non-linguistic reality, typical for microcommunity members. Furthermore, considering the form and way of communication, small assumptions regarding the respondents can be made.

Keywords: name-creation justification, semantic motivation, microtoponym, geographical name, ethnolinguistics, cultural onomastica